

PIOTR KURZAWA

*Chrześcijański ruch narodowy na ziemiach polskich
w latach 1885–1945*

The Christian National Movement on Polish Territory in Years 1885–1945

ABSTRAKT

Artykuł ma na celu zaprezentowanie ewolucji polskiego chrześcijańskiego ruchu narodowego. Ukazanie pełnego obrazu tytułowej tematyki wymagało wykorzystania metod historycznych, behawioralnej oraz decyzyjnej. W prezentowanych latach możemy wyróżnić cztery okresy funkcjonowania ruchu, zgodnie z którymi został podzielony artykuł. Każdy z nich charakteryzuje się odmiennymi warunkami wewnętrznymi oraz zewnętrznymi wpływającymi na działania organizacji narodowych. Pierwszy to okres funkcjonowania narodowców w czasach zaborów (lata 1885–1918). Następnie zaprezentowano działania w warunkach niepodległej demokratycznej II Rzeczypospolitej (lata 1918–1926). Kolejny etap to działalność w warunkach autorytaryzmu (lata 1926–1939) oraz okres działalności konspiracyjnej (lata 1939–1945). Działając wielowymiarowo, zarówno społecznie, politycznie, jak i militarnie, polski chrześcijański ruch narodowy wielokrotnie ewoluował organizacyjnie oraz ideologicznie w wyniku różnorodnych wydarzeń historycznych.

Słowa kluczowe: ruch narodowy, II Rzeczypospolita Polska, myśl polityczna, idee narodowe, działalność organizacyjna, działalność konspiracyjna

WSTĘP

Z okresu dwudziestolecia międzywojennego największa liczba publikacji dotyczy Bitwy Warszawskiej oraz przewrotu majowego, z czasów okupacji zaś – Armii Krajowej. W obu tych okresach organizacje narodowe nie tylko stanowiły liczną siłę, ale miały czynny wpływ na kształtowanie się rzeczywistości. Mimo to są często

pomijane lub traktowane pobieżnie. Warto zaprezentować ich działalność w tym okresie, aby ukazać ich wpływ na tamte wydarzenia. W artykule zaprezentowano ewolucję chrześcijańskiego ruchu narodowego od tajnej Ligi Polskiej do organizacji działających konspiracyjnie w czasie II wojny światowej. Wykorzystano metody historyczne, behawioralną oraz decyzyjną. W celu pełnego przedstawienia organizacji narodowych oraz ich ewolucji należy rozpocząć charakterystykę od lat 80. XIX wieku. Przystwojeniu nowej ideologii przez naród Polski sprzyjały warunki polityczne tamtego okresu. Polska mimo wielu zabiegów nie odzyskała niepodległości, zaborcy kontynuowali rusyfikację oraz germanizację. Podkreślając nadrzędność interesu narodowego, nowa ideologia pozostawała w opozycji do poglądów między innymi socjalistycznych [Wapiński 1997: 91]. Stawiająca na pierwszym miejscu naród zamiast klasy społecznej ideologia narodowa trafiła na podatny grunt.

CZASY ZABORÓW (LATA 1885–1918)

Podobnie jak inne nacjonalizmy również polski zaistniał po ukształtowaniu narodu polskiego. Przełom można zauważyć po roku 1864, gdy pojęcie „narodu szlacheckiego” ustąpiło miejsca terminowi „naród polski”, które swoim zasięgiem obejmują nie tylko szlachtę, lecz także chłopów, robotników i przedstawicieli klasy średniej [Tokarczyk 2010: 319]. Genezy ruchu należy upatrywać w działalności tygodnika „Głos”, który został założony w 1886 roku w Warszawie przez Jana Popławskiego¹ i Józefa Potockiego². W zamierzeniach miał wychodzić naprzeciw zapotrzebowaniu czytelniczemu środowisk intelektualnych, kierując się ku tym grupom, które oderwały się od konserwatystów oraz postępowców [Maj 1991: 22]. Wykorzystując tygodnik, nawoływano do tradycji powstańczych, jedności narodowej, podniesienia poziomu oświaty oraz uświadomienia mas ludowych. Jednocześnie krytykowano lojalizm wobec zaborców.

Pierwszą powstałą w tym nurcie organizacją była tajna Liga Polska, założona przez grupę dawnych uczestników powstania styczniowego, przebywających w zaborach pruskim i austriackim oraz we Francji, Szwajcarii czy Włoszech [Kozicki 1964: 48–49]. Miała być ogniskiem pracy rewolucyjnej, skierowanej przeciwko Rosji. Na pierwszym zebraniu w Hilfikonie zatwierdzono publikowanie pisma „Wolne Słowo Polskie”, jako głównego organu publicystycznego [Pobóg-Malinowski 1998: 34]. Działając w latach 1887–1894, zrzeszała w swoich szeregach takie postacie, jak: Zygmunt Miłkowski³,

¹ J.L. Popławski – urodzony w 1854 roku. Polski publicysta, polityk, jeden z głównych twórców ideologii narodowo-demokratycznej. Publikował pod pseudonimem „Wiatr”. Zmarł w 1908 roku.

² J. Potocki – urodzony w 1854 roku. Polski poeta, tłumacz, wydawca oraz publicysta. Występował pod pseudonimem „Marian Bohusz”. Zmarł prawdopodobnie w 1898 roku.

³ Z. Miłkowski – urodzony w 1824 roku. Polski pisarz, publicysta i polityk. Liczbą powieści ustępuje tylko Kraszewskiemu. Pseudonim „Teodor Tomasz Jez”. Zmarł w 1915 roku.

Ludwik Michalski⁴, Jan Ludwik Popławski czy Roman Dmowski⁵. Pierwszym prezesem został Miłkowski. Zgodnie z Ustawą Ligi Polski z grudnia 1887 r. [1964: 490] „zadaniem Ligi jest przysposobienie i skupienie wszystkich sił narodowych, celem odzyskania niepodległości Polski w granicach przedrozbiorowych, na podstawie federacyjnej i z uwzględnieniem różnic narodowościowych, nie spuszczając z oka i tych części dawnej Rzeczypospolitej, co od niej odpadły”. Dodatkowo w ustawie umieszczono takie postulaty, jak konieczność wspierania rozwoju narodowego we wszystkich jego aspektach, przeciwdziałanie wpływom państw zaborczych, wzmacnianie żywiołu narodu polskiego oraz umieszczenie na nowo sprawy polskiej na forum europejskim [Łętocha 2003: 146]. Po roku statut zmieniono, usunięto dla bezpieczeństwa zapisy o powrocie kraju do granic przedrozbiorowych, unikając w ten sposób konfliktu z zaborcami. W roku 1893 Roman Dmowski, niezadowolony z tempa pracy, składu oraz atmosfery panującej w organizacji, postanowił przekształcić Ligę Polską w Ligę Narodową [Kozicki 1964: 78].

Proces ten przeprowadzono w ciągu sześciu miesięcy. Na pierwsze miejsce w władzach wysunęły się nowe postacie, oprócz wcześniej wspomnianych Popławskiego i Dmowskiego: Zygmunt Balicki⁶, Teofil Waligórski⁷ oraz Karol Raczkowski⁸. Już w tym okresie najbardziej charakterystyczną cechą myśli programowej obozu stało się uznanie interesu narodu polskiego za wartość fundamentalną [Wapiński 1997: 101]. Warto również podkreślić rolę Ligi Narodowej w upowszechnianiu kultury i oświaty na wsi, a przez to w budzeniu świadomości narodowej chłopów. Cytując Romana Dmowskiego [1938: 274]: „Oto druga strona naszego programu: budzić świadomość tam, gdzie jej nie ma, rozwijać ją, gdzie jest słaba, popierać wszelki ruch samodzielny w warstwach ludowych, gdyż samodzielność warstwy jest miarą jej wartości politycznej i cywilizacyjnej”. Można stwierdzić, iż przed rokiem 1914 LN swoją koncepcję ustrojową opierała na rozwiązaniach bliskich zachodnioeuropejskim standardom, jednak z pewnymi „reglamentacjami” swobód politycznych uzasadnionymi niską kulturą polityczną społeczeństwa. Dopiero we wrześniu 1916 roku zmieniono pogląd na temat ustroju, wieszczono koniec liberalnej demokracji, wskutek czego naród miał się zrzec części swobód w zamian za konsolidację [Kawalec 1989: 79–80].

Podczas I wojny światowej Liga zajmowała się głównie utrzymywaniem negatywnych nastrojów społecznych wobec państw centralnych. Po wojnie organizacja okazała się już niepotrzebna, cel został spełniony, Polska odzyskała niepodległość.

⁴ L. Michalski – urodzony w 1836 roku. Polsko-szwajcarski inżynier i przedsiębiorca. Uczestnik powstania styczniowego. Zmarł w 1888 roku.

⁵ R. Dmowski – urodzony w 1864 roku. Polski polityk, publicysta. Współzałożyciel Narodowej Demokracji oraz główny ideolog polskiego nacjonalizmu. Zmarł w 1939 roku.

⁶ Z. Balicki – urodzony w 1858 roku. Polski socjolog, publicysta i polityk. Jeden z głównych ideologów Narodowej Demokracji. Zmarł w 1916 roku.

⁷ T. Waligórski – urodzony w 1859 roku. Polski publicysta, dziennikarz, polityk. Jeden z głównych twórców ruchu narodowego. Zmarł w 1913 roku.

⁸ K. Raczkowski – urodzony w 1869 roku. Inżynier chemik, polityk. Współtwórca ruchu narodowego. Zmarł w 1959 roku.

Próbowano ją przeobrazić do nowych warunków, jednak nie odniosło to sukcesu [Garlicki 1966: 442]. Ostatecznie rozwiązano ją dopiero w kwietniu 1928 roku.

Należy wspomnieć również o istniejącym przy Lidze Polskiej, a następnie Lidze Narodowej, Związku Młodzieży Polskiej ZED. Była to tajna organizacja zrzeszająca studentów. Jej zadaniem było przygotowanie ich do pracy narodowej zgodnej z celami stawianymi przez Ligę [Wapiński 1980: 26]. Rozbita w 1894 roku na skutek aresztowań w zaborze rosyjskim przestała praktycznie istnieć. Reaktywowana w 1898 roku i do 1909 podporządkowana Lidze Narodowej. Mimo iż Związek nigdy wewnętrznie nie był spójny, przeważała w nim opcja ideologii narodowej [Kozicki 1964: 42]. Był organizacją elitarną, w najlepszym okresie składającą się z około 500 osób.

W roku 1897, kiedy nadal istniała tajna Liga Narodowa, Roman Dmowski powołał do życia pierwszą legalną partię polityczną o ideologii narodowej – Stronictwo Narodowo-Demokratyczne. Ugrupowanie działało we wszystkich trzech zaborach, chociaż w zaborze niemieckim pomiędzy latami 1904–1910 było zdelegalizowane [Bender 2003: 276]. SND posiadało również potoczną nazwę „endecja” od słów Narodowej Demokracji. Program stronictwa był zbliżony do tego z Ligi Narodowej. Ponownie podkreślano wspólnotę narodową jako najwyższą wartość, natomiast podziały klasowe jako zagrożenie. Dodatkowo zaczęto ukazywać mniejszości narodowe, szczególnie żydowską, jako zagrożenie dla państwa i narodu. W zaborze rosyjskim SND wzięło udział w wyborach do Dumy 1906 roku, otrzymało 26 mandatów i utworzyło Koło Polskie. Podobnie jak Liga Narodowa w czasie I wojny światowej ugrupowanie zwalczało opcję proniemiecką. Narodowcy byli zwolennikami przyłączenia ziem polskich zaboru niemieckiego oraz austriackiego pod zabór rosyjski. Endecja liczyła na przedłużający się konflikt pomiędzy zaborcami, dzięki czemu miała pojawić się możliwość uzyskania niepodległości [Czubiński 2003: 57]. Należy również podkreślić, iż SND stało w opozycji zarówno wobec Rady Regencyjnej na ziemiach polskich, jak i do Józefa Piłsudskiego.

W NIEPODLEGŁEJ POLSCE (LATA 1918–1926)

Po odzyskaniu niepodległości politycy Narodowej Demokracji istotnie przysłużyli się ustanowieniu nowych granic Polski. Przyjazd Ignacego Paderewskiego⁹ do Poznania spowodował w znacznym stopniu wybuch powstania w Wielkopolsce, a Roman Dmowski przewodził polskiej delegacji w trakcie konferencji pokojowej w Paryżu.

Okres dwudziestolecia międzywojennego dla organizacji narodowych był czasem burzliwym. 26 stycznia 1919 roku odbyły się wybory do sejmu ustawodawczego, w których Narodowa Demokracja wystąpiła jako członek koalicji noszącej nazwę Narodowego Komitetu Wyborczego. Koalicja uzyskała wspólnie 109 mandatów, co

⁹ I. Paderewski – urodzony w 1860 roku. Polski kompozytor, pianista. Polityk oraz działacz niepodległościowy. W 1919 roku premier i minister spraw zagranicznych RP. Zmarł w 1941 roku.

dawało największą reprezentację w sejmie. Liczba ta zwiększyła się do 139 mandatów w lipcu 1919 roku po wyborach uzupełniających skład sejmu. Sukces był spektakularny, jednak nie gwarantował samodzielnych rządów. W efekcie zrodziła się inicjatywa utworzenia klubu sejmowego pod nazwą Związek Sejmowy Ludowo-Narodowy, do którego przystąpili posłowie takich ugrupowań, jak: Narodowa Demokracja, Zjednoczenie Narodowe, Chrześcijańskie Stronnictwo Robotnicze i Polska Partia Postępowa. Różnice ideologiczne wewnątrz klubu powodowały kolejne rozłamy, wskutek których jego liczebność zmalała do 71 posłów. Początkowo nie planowano utworzenia poza-sejmowej organizacji politycznej na bazie klubu. Stwierdzono jednak, iż jeśli klub ma przetrwać, jego członkowie muszą uzyskać reelekcję. Konieczne okazało się przekształcenie w partię, która zapewni struktury organizacyjne na rzecz kolejnych wyborów. Wobec bierności Ligi Narodowej oraz Romana Dmowskiego, zajętego konferencją paryską, powstał Związek Ludowo-Narodowy, który miał być nową inicjatywą ruchu narodowego w niepodległej Polsce. Duża część świeżo powstałej organizacji powstała na strukturach Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego [Kornaś 1995: 14–19]. W wyborach 1922 roku jako Chrześcijański Związek Jedności Narodowej weszli oni do złożonej koalicji prawicowej. W roku 1923 zawarto tzw. pakt lanckoroński, w którym partie: Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast”, Związek Ludowo-Narodowy oraz Chrześcijańsko-Narodowe Stronnictwo Pracy, zobowiązały się do współpracy. Po zawarciu porozumienia przedstawiciele ZLN kilkakrotnie zasiadali w koalicyjnych rządach oraz dwukrotnie tworzyli gabinet wspólnie z ludowcami, w którym premierem był Wincenty Witos [Bender 2003: 278]. Dzięki przymierzem prawica przeforsowała swoje postulaty w sprawach ograniczenia ustawodawstwa społecznego, mniejszości narodowych, polonizacji kresów wschodnich oraz ograniczenia kompetencji Piłsudskiego jako przewodniczącego Ścisłej Rady Wojennej¹⁰. „Piast” w zamian uzyskiwał ustępstwa narodowców w sprawie reformy rolnej [Roszkowski 2004: 38–39]. ZLN miała charakter demoliberalny. Programowo byli zwolennikami parlamentaryzmu, jednak z pewnymi obstrzeceniami [Grott 1991: 69]. Opowiadali się za ograniczeniem prawa wyborczego mniejszości narodowych, wprowadzeniem senatu, umocnieniem Kościoła katolickiego [Czubiński 2003: 145].

OKRES AUTORYTARNYCH RZĄDÓW W POLSCE (LATA 1926–1939)

Podczas drugiego rządu W. Witosy w 1926 roku władzę na skutek przewrotu majowego zdobyła sanacja. Wydarzenie to miało wymierne skutki nie tylko dla życia politycznego II Rzeczypospolitej, lecz także dla obozu narodowego. Odpowiedzią na zaistniałe wydarzenia było utworzenie przez Romana Dmowskiego Obozu Wielkiej Polski. Oficjalnie powstał on 4 grudnia 1926 roku w poznańskim hotelu „Bazar”.

¹⁰ Ścisła Rada Wojenna – ośrodek decyzyjny w zakresie przygotowań wojennych, obrony kraju oraz opiniujący dowódców od pułków wwyż.

Miał być ponadpartyjną formacją skupiającą prawicowe i centrowe organizacje, tj.: Narodowa Partia Robotnicza, Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast”, Chrześcijańska Demokracja, Stronnictwo Chrześcijańsko-Narodowe oraz Związek Ludowo-Narodowy [Łętocha 2012: 161]. Całość miała opierać się na pozaparlamentarnej działalności politycznej. Jednak idea ta szybko okazała się tylko mrzonką niemożliwą do zrealizowania. Konflikty pomiędzy ZLN i OWP oraz wewnętrzne tarcia spowodowały, iż projekt porzucono.

Porażka ZLN w wyborach w 1928 roku skutkowałą kolejną próbą zjednoczenia obozu narodowego. Partie o charakterze parlamentarnym straciły znaczenie i nie mogły realizować swoich zadań w systemie autorytarnym. W efekcie nastąpiło przekształcenie Związku Ludowo-Narodowego w Stronnictwo Narodowe. Proces ten rozpoczął się 10 czerwca 1928 roku na posiedzeniu Rady Naczelnej ZLN. R. Dmowski w trakcie obrad przeforsował jednogłośnie zgodę na fuzję z organizacjami popierającymi w czasie wyborów listy katolicko-narodowe, tym samym przystępując do tworzenia Stronnictwa Narodowego [Kornaś 1995: 34–36]. Przyjęcie dużej liczby młodych działaczy Obozu Wielkiej Polski w szeregi Stronnictwa Narodowego, rozwój faszyzmu i autorytaryzmu i w efekcie kryzys parlamentaryzmu spowodowały polaryzację wewnątrz samego ugrupowania.

Wskutek polaryzacji wytworzyły się dwa nurty – „starzy” oraz „młodzi”. W literaturze można się spotkać również z inną nazwą podziału, uwzględniającą różne idee kształtu narodowego państwa – nacjoliberalowie (starzy) i radykałowie lub narodowi katolicy (młodzi). „Starzy” na czele ze Stanisławem Strońskim¹¹, Marianem Seydą¹² oraz Romanem Rybarskim¹³ starali się modyfikować własną doktrynę polityczną z czasów Narodowej Demokracji. „Młodzi” pod przewodnictwem Tadeusza Bieleckiego¹⁴, Jędrzeja Giertycha¹⁵ oraz Stefana Sacha¹⁶ zwiększali swoje wpływy na oblicze ideowe, dążąc do zmiany doktryny politycznej Stronnictwa. Konflikt pomiędzy stronami rozgrywał się na dwóch płaszczyznach – stosunek do wiary oraz model przyszłego państwa. Dla „młodych” podstawą światopoglądową była religia katolicka oraz nacjonalizm. Dodatkowo wierzyli w ideę autorytarnego katolickiego państwa narodu polskiego, które miało powstać na skutek rewolucji narodowej. W dziedzinie gospodarki również zmienili podejście, przechodząc na

¹¹ S. Stroński – urodzony w 1882 roku. Filolog romanista, publicysta, polityk. Od młodości związany z ruchem narodowym. Zmarł w 1955 roku.

¹² M. Seyda – urodzony w 1879 roku. Polski polityk oraz publicysta blisko związany z ruchem narodowym. Zmarł w 1967 roku.

¹³ R. Rybarski – urodzony w 1887 roku. Ekonomista, polityk narodowej demokracji. Więzień i ofiara niemieckiego obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau. Rozstrzelany w 1942 roku w Auschwitz.

¹⁴ T. Bielecki – urodzony w 1901 roku. Polski publicysta, polityk, działacz emigracyjny. Zmarł w 1982 roku.

¹⁵ J. Giertych – urodzony w 1903 roku. Publicysta, dyplomata, polityk. Jeden z przywódców Stronnictwa Narodowego. Zmarł w 1992 roku.

¹⁶ S. Sacha – urodzony w 1888 roku. Dziennikarz oraz polityk. Prezes Zarządu Głównego konspiracyjnego Stronnictwa Narodowego. Rozstrzelany w 1943 roku przez Niemców.

ustrój socjalny z elementami gospodarki planowej. Można również zauważyć większą niechęć do komunistów czy Żydów [Muszyński 2005: 310]. Natomiast „starzy” przyszyli ustrój państwa oraz gospodarki zamierzali oprzeć na koncepcji liberalnej, zmodyfikowanej odpowiednio do polskiej tradycji oraz charakteru narodowego. Działania podjęte przez kierownictwo SN (m.in. zawieszenie w prawach najbardziej czynnych „młodych”), zmierzające do ograniczenia tendencji narodowo-radykalnych, zaostrzyło jedynie sytuację. W efekcie doszło do rozłamu, którego skutkiem było opublikowanie 14 kwietnia 1934 roku deklaracji sankcjonującej powstanie Obozu Narodowo-Radykalnego [Kawęcki 2012: 172].

Ostatecznie wewnętrzne spory wygrali „młodzi”, obejmując po 1935 roku większość kluczowych stanowisk. „Starzy” pozbawieni decydującego wpływu na politykę partii nadal odgrywali poważną rolę intelektualną w obozie narodowym [Kornaś 2009: 9–10]. W roku 1937 zarysował się podział wśród samych „młodych” na zwolenników Tadeusza Bieleckiego oraz popierających Jędrzeja Giertycha. Do wybuchu wojny obie frakcje toczyły ze sobą walki. Opierając się na danych z 1938 roku, według których partia posiadała 200 tysięcy członków, możemy wywnioskować, iż Stronnictwo Narodowe było najliczniejszą partią polityczną w Polsce przed wojną.

Jak już zostało opisane powyżej, Obóz Narodowo-Radykalny powstał na skutek rozłamu w strukturach Stronnictwa Narodowego w 1934 roku. Organizacyjnie podzielono go na cztery poziomy wtajemniczenia, w którym należący do stopni niższych nie mieli pojęcia o istnieniu stopni wyższych [Muszyński 2004: 184]. Przywódcą mianowano Jana Mosdorfa¹⁷. Po zerwaniu więzi z SN Obóz zaczął w szybkim tempie się rozwijać głównie kosztem organizacji młodzieżowych Stronnictwa. Najliczniejszym kołem było warszawskie, które według szacunków mogło liczyć od 2000 do 5000 członków [Rudnicki 1985: 236–237]. Programowo ONR nie potępiał całkowicie piłsudczyków, uznając ich zasługi w osiągnięciu niepodległości. Całokształt życia politycznego i gospodarczego był oparty na zasadach katolickich. Państwo miało być strażnikiem narodu, którego będzie bronił zarówno przed wrogami zewnętrznymi, jak i wewnętrznymi. Do tego celu miała służyć armia, która dodatkowo miała stanowić szkołę wychowania narodu. W programie Polakom przyznawano nadrzędną pozycję w państwie, prawa polityczne miały posiadać również wierne mniejszości słowiańskie, np. Ukraińcy [Muszyński 2004: 184].

Kilkumiesięczny okres legalnego istnienia ONR to głównie działalność organizacyjna. Skupiono się na redakcji organizacyjnego pisma „Sztafeta”, organizowano nowe wiece oraz manifestacje. Morderstwo ministra spraw wewnętrznych Bronisława Pierackiego posłużyło władzom sanacyjnym za pretekst do delegalizacji ugrupowania. Aresztowano większość przywódców i umieszczono w obozie odosobnienia w Berezie Kartuskiej. Po zdelegalizowaniu ugrupowanie nadal funkcjonowało w konspiracji. Nieliczni działacze pozostali w organizacji, tworząc tzw. „piątki

¹⁷ J. Mosdorf – urodzony w 1904 roku. Publicysta i doktor filozofii pochodzenia niemieckiego. Zmarł w 1943 roku.

konspiracyjne”. W trakcie akcji rozrzucano ulotki, wydawano prasę, a nawet prowadzono szkolenia bojowe. Organizacja, przechodząc do podziemia, zbierała broń, przeprowadzała akcje dywersyjne, tworzyła sekcje wywiadu oraz kontrwywiadu w celu namierzania konfidentów oraz szpiegowania innych ugrupowań. Po wyjściu z więzienia przywódców doszło do starcia pomiędzy Henrykiem Rossmannem¹⁸ a Bolesławem Piaseckim¹⁹. Różnica zdań, jaka wynikła pomiędzy nimi, doprowadziła do podziału ONR. B. Piasecki razem ze swoimi zwolennikami prowadził organizację pod nazwą Ruch Narodowo-Radykalny, w czasie gdy H. Rossmann kontynuował tajną działalność z Obozem Narodowo-Radykalnym, który został przemianowany na ONR-ABC [Muszyński 2004: 186]. Zwolennicy Rossmanna w porównaniu do SN charakteryzowali się „radykalizmem działania”, natomiast stronnicy Piaseckiego reprezentowali również „radykalizm programowy”, ujawniając już pewne cechy faszystowskie [Grott 2012: 26]. Rola tego środowiska uległa redukcji w latach 1928–1939. Po delegalizacji ugrupowania przyjmowały w swoje szeregi tylko działacze, którzy wykazywali wysokie zaangażowanie oraz inne walory przydatne w czasie nielegalnej działalności [Grott 2014: 186].

CZASY KONSPIRACYJNE (LATA 1939–1945)

Po klęsce II Rzeczypospolitej w kampanii wrześniowej nastąpiły znaczne zmiany organizacyjne, jak również ideologiczne wewnątrz ugrupowań przechodzących do działań konspiracyjnych.

Stronictwo Narodowe przeszło do konspiracji, występując pod kryptonimem „Kwadrat” [Przybysz 2000: 25]. Wewnętrzne konflikty pomiędzy „starymi” i „nowymi” odeszły na dalszy plan. Na czele ugrupowania stanął Zarząd Główny. Ponieważ dotychczasowy prezes Tadeusz Bielecki znalazł się na emigracji, kierownictwo przejął Mieczysław Trajdos²⁰. Skład prezydium był efektem kompromisu pomiędzy „starymi” a zwolennikami Tadeusza Bieleckiego. Do władzy natomiast nie zostali dopuszczeni stronnicy Jędrzeja Giertycha, którzy w efekcie utworzyli własną organizację – Narodowo-Ludową Organizację Walki. Dodatkowo Marian Seyda utworzył w Poznaniu organizację „Ojczyzna”. Stronictwo prowadziło również swoją działalność na emigracji, gdzie we Francji pod koniec 1939 roku Tadeusz Bielecki powołał Komitet Polityczny Stronictwa Narodowego.

Zasadnicza zmiana w działalności organizacji polegała na podjęciu współpracy z innymi partiami. Jednak ugrupowanie utrzymywało dystans w stosunku do rzą-

¹⁸ H. Rossmann – urodzony w 1896 roku. Radca prawny, adwokat. Współtwórca Obozu Narodowo-Radykalnego i ONR-ABC. Zmarł w 1937 roku.

¹⁹ B. Piasecki – urodzony w 1915 roku. Publicysta, prawnik, polityk, oficer Wojska Polskiego. Zmarł w 1979 roku.

²⁰ M. Trajdos – urodzony w 1887 roku. Prawnik, redaktor oraz działacz obozu narodowego. Zginął w 1942 roku.

dów generała Władysława Sikorskiego, uznając go za przedstawiciela orientacji „frankofilskiej i promasońskiej” [Grott 2014: 220]. Działacze Stronnictwa weszli do Politycznego Komitetu Porozumiewawczego przy Związku Walki Zbrojnej. Jednocześnie przystąpiono do tworzenia własnej organizacji wojskowej pod nazwą Narodowa Organizacja Wojskowa, która w liczebności około 60 tysięcy żołnierzy latem 1943 roku weszła w skład Armii Krajowej. Również organizacja starała się stale prowadzić działalność propagandową, przez liczne czasopisma, tj. główny organ prasowy „Walka” [Przybysz 2000: 25]. Stronnictwo zachowało swoją strukturę przedwojenną. Zaowocowało to aresztowaniami w 1940 i 1941 roku, które znacznie zakłóciły działalność ugrupowania. Aresztowano Trajdosa, wskutek czego nowym prezesem został Stefan Sacha. Kolejna fala aresztowań w 1943 roku spowodowała kolejną zmianę na stanowisku prezesa – Sachę zastąpił Stanisław Jasiukowicz²¹, który po objęciu funkcji w Delegaturze rządu złożył urząd na rzecz Aleksandra Zwierzyńskiego²². Pod koniec wojny polityka Stronnictwa w stosunku do innych ugrupowań tworzących Radę Jedności Narodowej się zaostrzyła.

Ugrupowanie rozpoczęło przygotowania do konspiracji przeciwko nowemu okupantowi, jakim miał się stać Związek Radziecki. Po uzyskaniu niepodległości starano się zarejestrować legalnie ugrupowanie, jednak nie dopuścili do tego komuniści.

Kolejną organizacją działającą w konspiracji podczas II wojny światowej był Obóz Narodowo-Radykalny. Wrzesień 1939 roku spowodował zmiany w ideologii i programie ONR. Członkowie organizacji zgodnie postanowili kontynuować konspiracyjną działalność polityczno-wojskową, w której mieli już spore doświadczenie. Na jego czele stało tajne kierownictwo o nazwie Organizacja Polska. Wskutek działań wojennych wiele wyższych rangą działaczy poniosło śmierć. Zaczęto więc odtwarzać struktury, zmieniając ponownie nazwę, tym razem na Grupę „Szańca”. Od tego czasu Grupa „Szańca” przeszła głębokie przemiany ideologiczne. Organizacja była bardzo aktywna w wymiarze społecznym, kierownictwo tworzyło organizacje zewnętrzne zrzeszające daną grupę społeczną, np. Medycyna Polska – zrzeszająca lekarzy [Przybysz 2000: 26]. W roku 1943 powołano OP-„D” – Dyrektoriat złożony z kierownictwa organizacji zewnętrznych dla lepszej koordynacji działań. Należy również podkreślić bardzo obszerną działalność „Szańca” w prasie podziemnej. Struktury wojskowe oraz polityczne w okresie okupacji wydawały łącznie około 30 pism. Wśród wielu tytułów można wymienić: „Szaniec” (jedno z nielicznych pism, które ukazywało się przez cały okres wojny), „Na zachodnim Szańcu”, „Żałoga, Naród i Wojsko” oraz wiele innych. Powołano również własną organizację zbrojną zwaną Związek Jaszczurzy. Ostatecznie połączono ją ze Związkiem Walki Zbrojnej i przekształcono w Narodowe Siły Zbrojne, na podstawie porozumienia z SN.

²¹ S. Jasiukowicz – urodzony w 1882 roku. Polityk, jeden z czołowych członków Narodowej Demokracji. Zmarł w 1946 roku.

²² A. Zwierzyński – urodzony w 1880 roku. Polski dziennikarz i prawnik. Wiceprezes Rady Jedności Narodowej od września 1944 roku. Zmarł w 1958 roku.

Współpraca SN z Grupą „Szańca” rozpadła się natychmiast po scaleniu NSZ z Armią Krajową. Część jednostek sprzeciwiło się przyłączeniu do AK, tworząc NSZ-ZJ.

Po wkroczeniu Armii Czerwonej na ziemiach polskich powstał zamęt w strukturach organizacyjnych. Część działaczy wraz z oddziałami Brygady Świętokrzyskiej ewakuowała się na zachód. Reszta kontynuowała działalność podziemną, zmieniając po raz kolejny wroga [Muszyński 2004: 198].

Kolejna z organizacji – Konfederacja Narodu – uformowała się w 1940 roku, niemniej jednak wywodzi się ze środowisk niepodległościowych działających od zakończenia kampanii wrześniowej. Ich początkowym projektem był Centralny Komitet Organizacji Niepodległościowych. CKON zjednoczył działaczy opozycyjnych w stosunku do władz sanacyjnych. W skład weszły takie organizacje, jak: Organizacja Wojskowa inż. Witolda Orzechowskiego, Organizacja Wojskowa „Wilki” Edwarda Biernackiego, Organizacja Wojskowa „Zbrojne Wyzwolenie” Andrzeja Petrykowskiego, Stronnictwo Pracy, organizacja „Skala” oraz część organizacji „Siew” przemianowanej na „Raclawice”. Dodatkowo kontakt utrzymywały: Tajna Armia Polski, Związek Oficerów Rezerw, Polska Organizacja Zbrojna, pion wojskowy „Raclawic”, Gwardia Obrony Narodowej, Związek Czynu Zbrojnego, „Znak” oraz „Pobudka” [Kobyłańska 1999: 15]. Aresztowania w 1940 roku oraz nieprzychylnie działania Wodza Naczelnego spowodowały zamarcie działalności.

W rezultacie część organizacji wchodzących w skład CKON postanowiła kontynuować swoją współpracę oraz działalność w nowej koalicji. Powołano do życia Komitet Porozumiewawczy Organizacji Niepodległościowych, w skład którego weszły: Korpus Obrońców Polski (dokładniej cztery grupy wywodzące się z tej organizacji), „Miecz i Pług”, Organizacja Wojskowa, Polska Niepodległa, Tajna Armia Polska, „Znak”, „Pobudka”, Związek Czynu Zbrojnego oraz Gwardia Obrony Narodowej [Kobyłańska 1999: 16]. Różnice pomiędzy ugrupowaniami oraz kolejne porażki Aliantów na zachodzie spowodowały ponowny rozpad koalicji.

Nie zaprzestano jednak idei wspólnej organizacji. Kolejnym etapem była Konfederacja Narodu. Powstała we wrześniu 1940 roku z połączenia kilku ugrupowań: Gwardia Obrony Narodowej, Tajna Armia Polski, „Znak”, Związek Czynu Zbrojnego, „Pobudka” oraz „Wawel”. Dodatkowo dołączyli Jerzy Haggmajer²³ oraz Bolesław Piasecki wraz z grupą zorganizowanych ludzi [Krajewski 1993: 33]. Piasecki – przyszły ideolog Konfederacji, uważał, iż aktualnie naród Polski trzeba bronić przed dwoma zagrożeniami. Po pierwsze przed groźbą wyniszczenia narodu przez Niemców, a po drugie przed perspektywą, iż po klęsce Hitlera Rosja ze Stalinem na czele będzie dążyć do wcielenia wszystkich ziem polskich w swoje granice [Sznarbachowski 1997: 190]. Zaradzić tym niebezpieczeństwom miała Konfederacja Narodu. Za dzień powstania Konfederacji Kazimierz Malinowski uznał 28 września 1940 roku [1986: 115]. Zofia Kobyłańska podała zaś dzień 19 września 1940 roku

²³ J. Haggmajer – chirurg, polski działacz społeczny oraz ruchu narodowego, jeden z obrońców Warszawy we wrześniu 1939 roku. Zmarł w 1998 roku.

[1999: 17]. Autor artykułu za datę powstania uznał 7 października 1940 roku, kiedy została zatwierdzona przez przedstawicieli organizacji deklaracja ideowa Konfederacji Narodu oraz projekt statutu. Kolejne konferencje zajmowały się scalaniem organizacji oraz koordynacją pracy.

Głównym organem został Tymczasowy Związek Rady Konfederacji, do którego weszli przywódcy organizacji członkowskich²⁴. W grudniu 1940 roku nazwę zmieniono na Prezydium Konfederacji Narodu. W czasie swojej działalności do Konfederacji przystąpiło kilka pomniejszych organizacji. Naturalne jest to, iż w koalicji złożonej z różnorodnych organizacji powstawały wewnętrzne tarcia. Jednak były również cechy wspólne, dzięki którym Konfederacja przetrwała. Najważniejszym mianownikiem była wspólna płaszczyzna ideologiczno-polityczna oparta na ideologii narodowej związanej z katolicyzmem [Kobyłańska 1999: 21]. Przełomem w działaniu Koalicji okazało się podjęcie decyzji w styczniu 1941 roku o podziale struktur na pion wojskowy oraz polityczny.

Dział wojskowy otrzymał nazwę Konfederacji Zbrojnej, w skład której weszły wszystkie oddziały wojskowe. Liczebność członków oscylowała w granicach 30 tysięcy ludzi. Po uniezależnieniu się od działu politycznego Konfederacja Zbrojna rozpoczęła samodzielne rozmowy nad zespoleniem ze Związkiem Walki Zbrojnej, które zakończyły się w sierpniu 1941 roku decyzją o włączeniu KZ w struktury ZWZ [Muszyński 2002: 302].

Dział polityczny otrzymał nazwę Konfederacji Narodu. Po wcieleniu KZ do ZWZ przy działale politycznym zostały tylko małe oddziały wojskowe. Większość członków „Pobudki” podporządkowała się scaleniu z ZWZ, odłączając się tym samym od Konfederacji. Na przełomie zimy 1941/1942 roku oraz wiosną 1942 Konfederacja Narodu przeżyła poważne trudności. Wielu członków ostatecznie odeszło z KN, dołączając do ZWZ. Kolejną złą wiadomością było odłączenie się organizacji Gwardii Obrony Narodowej oraz Związku Czynu Zbrojnego na skutek krytycznych wobec Naczelnego Wodza gen. W. Sikorskiego artykułów opublikowanych w numerach „Nowej Polski”²⁵. Oświadczenie²⁶ wydane przez obie organizacje kończyło się zwrotem, iż z dniem ich wystąpienia Konfederacja Narodu przestała istnieć. Oczywiście było to dużym nadużyciem, jednak Konfederacja po wyżej wspomnianych przejściach faktycznie odmieniła swoje oblicze [Krajewski 1993: 43]. Na znaczeniu bardzo zyskał Bolesław Piasecki wraz ze swoimi zwolennikami. Swoimi działaniami powstrzymali całkowity rozpad organizacji, jednocześnie przejmując stanowiska kierownicze. W efekcie Piasecki otrzymał stanowisko Komendanta Głównego Konfederacji Narodu [Muszyński 2002: 306]. Został również głównym ideologiem dzięki dużemu zaufaniu pozostałych członków. Do najważniejszych postulatów w doktrynie organizacji należy zaliczyć

²⁴ Dokładną listę można znaleźć m.in. w pracy K. Krajewskiego [1993: 35–36].

²⁵ Artykuły z numerów 9/26 i 10/27 opublikowano 3 oraz 17 czerwca pod tytułami *Osoba i program* oraz *Jak to będzie na przełomie*.

²⁶ Oświadczenie Kierownictwa Grupy Cywilnej GON i Z.Cz.Z. z dnia 14 lipca 1942 roku.

między innymi plany utworzenia Imperium Słowiańskiego pod polskim przywództwem, dzięki któremu mogłaby powstać przeciwwaga dla Rosji i Niemiec²⁷. Planowano również odejście od partii politycznych oraz parlamentu w poprzedniej postaci. Ustrój polityczno-gospodarczy Polski miał zostać przekształcony na wzór korporacjonizmu włoskiego. Społeczeństwo miało być edukowane w duchu wojskowym oraz szacunku dla pracy. Dodatkowo zakładano aktywizację kobiet w wymiarze społeczno-gospodarczym [Muszyński 2002: 307–310].

Po wyżej wspomnianych przemianach organizacja zmieniła swoją strukturę, dzieląc się na piony: uderzeniowy, propagandowo-polityczny, ekonomiczny, słowiański, młodzieżowy oraz kulturowy [Kobyłańska 1999: 24]. W trakcie swojego istnienia Konfederacja Narodu wydawała 25 tytułów prasowych. Większość była podporządkowana pionowi propagandowo-politycznemu [Kobyłańska 1999: 123–134]. Należy również przywołać tytuł „Sztuka i Naród”, jako przykład pisma o niezwykłym charakterze – artystyczno-literackim. W czasie wojny pisma o wyżej wspomnianym profilu były rzadkością [Kobyłańska 1999: 135–145].

W działalności organizacyjnej nie zapomniano również o czynnym oporze przeciw okupantowi. Należy zaznaczyć, iż działalność bojowa dla kierowników Konfederacji Narodu była tylko środkiem do uzyskania celu, a nie celem samym w sobie. Stworzone Uderzeniowe Bataliony Kadrowe prowadziły samodzielne działania do 1943 roku, kiedy po nieudanych akcjach zostały podporządkowane AK. Mimo to zachowały one własną strukturę wewnętrzną. Oddziały brały udział w walkach zarówno z Niemcami, jak i partyzantką rosyjską (np. pod wsią Mociewiczze 27 listopada 1943), ostatni raz do bitwy stanęły w czasie zdobywania Wilna (Akcja „Ostra Brama”)²⁸.

Za ostatni akt działalności Konfederacji Narodu należy uznać udział w powstaniu warszawskim. Będące w mieście główne struktury organizacyjne oraz pozostałe oddziały zbrojne brały czynny udział w walkach. Porażka w powstaniu zakończyła praktycznie istnienie Konfederacji. Główne struktury zostały zniszczone, a pozostałe oddziały terenowe odcięte od siebie. Piasecki nie dotarł na czas do Warszawy. Został na prawym brzegu Wisły okupowanym już przez wojska sowieckie. 12 listopada 1944 roku został aresztowany przez NKWD, co ostatecznie przekreśliło szansę na wskrzeszenie organizacji [Muszyński 2002: 312–313].

Ostatnia z prezentowanych w artykule organizacji powstała w Poznaniu pod koniec września 1939 roku. „Ojczyznę” założył Kirił Sosnowski²⁹ i Witold Grott³⁰ pod

²⁷ Zob. Przybysz [1999].

²⁸ Zob. Krajewski [1993].

²⁹ K. Sosnowski – urodzony w 1910 roku. Członek przedwojennych młodzieżowych organizacji narodowych. Redaktor „Przewodnika Katolickiego” oraz „Tęczy”. Późniejszy członek ZWZ-AK. Zmarł w 1966 roku.

³⁰ W. Grott – urodzony w 1912 roku. Ekonomista, działacz Obozu Wielkiej Polski oraz Związku Młodych Narodowców. Należał do tajnej organizacji endeckiej „Zet”. Zginął w 1943 roku.

patronatem ks. infułata Józefa Prądyńskiego³¹. W początkowym okresie okupacji za nadrzędny cel uznali oni nawiązanie łączności z rządem na uchodźstwie w celu informowania ich o działaniach oraz sytuacji na ziemiach wcielonych do III Rzeszy. Jednocześnie dążono do pomocy społeczeństwu przez rozpoczęcie akcji wsparcia moralnego oraz materialnego. Zajmowano się organizowaniem pomocy społecznej, tajnego nauczania oraz działalnością informacyjno-propagandową. W roku 1940 za nadrzędny cel wojenny Polski uznano uzyskanie zachodniej granicy na linii Odra–Nysa, która miała gwarantować bezpieczeństwo i rozwój kraju [Mazur 2004: 8–10].

Członkowie organizacji współtworzyli poznański ZWZ oraz biuro i przedstawicielstwo Delegata Rządu dla ziem wcielonych do III Rzeszy. Nawiązano kontakt ze Śląskiem, Pomorzem oraz Warszawą. W swoich szeregach organizacja skupiała 400–500 członków (głównie uczonych, księży, dziennikarzy, prawników) [Komorowski 1993: 130]. Stosunkowo wcześniej rozpoczęła swą działalność prasową – w listopadzie 1939 zaczęto wydawanie „Polski Narodowej”, natomiast rok później biuletynu „Naród w Walce” [Przybysz 2000: 26]. W Warszawie wydawano „Biuletyn Zachodni”. Dodatkowo sporządzano ulotki informacyjne z nasłuchów zagranicznych stacji radiowych pod tytułem „Polska”.

W roku 1943 spisano tzw. wskazania ideowe „Ojczyzny” – zasady ideowo-polityczne dla obecnych i przyszłych członków organizacji. Określono w nich podstawy działań zarówno jednostki, jak i społeczeństwa. Oparto je na etyce chrześcijańskiej oraz identyfikowaniu idei narodowej z ideą państwową. Członkom postawiono wysokie wymagania moralne oraz kompetencyjne. Podkreślało to elitarność organizacji [Mazur 2004: 17].

Podczas powstania warszawskiego członkowie „Ojczyzny” obecni w Warszawie przystąpili do walki. Rozpoczęto również wydawanie dziennika „W Walce”. Zarówno władze cywilne, jak i dowództwo AK wydostali się z Warszawy po upadku powstania, rozpoczynając konspirację w nowych warunkach. 15 lipca 1945 roku odbył się zjazd członków „Ojczyzny”. J.J. Nikisch – ostatni kierownik – przedstawił sprawozdanie z działalności organizacji. Podjęta również została decyzja o rozwiązaniu ugrupowania [Mazur 2004: 18–21].

ZAKOŃCZENIE

Należy podkreślić, iż przybliżone w powyższym artykule organizacje nie są jedynymi działającymi w tym czasie organizacjami o ideologii narodowej. Istniało również wiele jednostek lokalnych, jak również o czysto militarnym charakterze. Jednak jest to materiał na obszerną pracę. Ruch narodowy po odzyskaniu niepodległości przez Polskę i przejęciu władzy przez komunistów znacząco stracił swoje

³¹ J. Prądyński – urodzony w 1877 roku. Ksiądz prałat, senator II RP, organizator życia społeczno-gospodarczego oraz duchownego w Wielkopolsce. Stracony w 1942 roku w obozie Dachau.

wpływy, wypierany siłą przez ideologię komunistyczną. Władze komunistyczne podeszły bardzo sumiennie do likwidowania wszelkiej opozycyjnej ideologii. Wielu działaczy ruchu narodowego resztę życia spędziło w ukryciu, a inni (np. Adam Doboszyński) zostali zamordowani³².

Przez 60 lat organizacje narodowe czynnie uczestniczyły zarówno w życiu społeczno-politycznym, jak i bezpośredniej walce o Polskę. W czasie rozbiorów starały się przywrócić wiarę w wolną Polskę przez uświadamianie społeczeństwu ich więzów narodowych. Po odzyskaniu niepodległości działały politycznie w celu stworzenia Polski silnej i niezależnej, dbając nie o swój interes, a przede wszystkim o naród. W czasie okupacji niemieckiej, walcząc zarówno słowem, jak i bronią, dodawały otuchy narodowi. Działając wielowymiarowo, zarówno społecznie, politycznie, jak i militarnie, odcisnęły swoje piętno na kartach historii. Dodatkowo warto również zaznaczyć ogromny dorobek teorii politycznych wykreowanych przez ideologów narodowych. Dorobek, który jest wart dokładnego przeanalizowania.

BIBLIOGRAFIA

- Bender, R. 2003. *Narodowa Demokracja*, [w:] *Encyklopedia białych plam*, t. 11, M. Fijołek i in. (red.), Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom.
- Czubiński, A. 2003. *Historia Polski XX wieku*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Dmowski, R. 1938. *Pisma*, t. 3, Antoni Gmachowski i S-ka, Częstochowa.
- Garlicki, A. 1966. *Relacja Romana Dmowskiego o Lidze Narodowej*, „Przegląd Historyczny”, t. 57, nr 3.
- Grott, B. 1991. *Nacjonalizm chrześcijański. Myśl społeczno-państwowa formacji narodowo-katolickiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków.
- Grott, B. 2012. *Nacjonalizm polski na tle porównawczym (aspekty światopoglądowe)*, [w:] *Główne obozy polityczne II Rzeczypospolitej na tle wydarzeń epoki*, M. Ryba (red.), Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Grott, B. 2014. *Dylematy polskiego nacjonalizmu. Powrót do tradycji czy przebudowa narodowego ducha*, Wydawnictwo von Borowiecky, Warszawa.
- Kawalec, K. 1989. *Narodowa Demokracja wobec faszyzmu 1922–1939*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Kawęcki, K. 2012. *Koncepcje ideowo-programowe Ruchu Narodowo-Radykalnego w latach 1934–1939*, [w:] *Główne obozy polityczne II Rzeczypospolitej na tle wydarzeń epoki*, M. Ryba (red.), Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Kobyłańska, Z. 1999. *Konfederacja Narodu w Warszawie*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- Komorowski, K. 1993. *Konspiracja Pomorska 1939–1947. Leksykon*, Wydawnictwo Novus Orbis, Gdańsk.
- Kornaś, J. 1995. *Naród i państwo w myśli politycznej Związku Ludowo-Narodowego*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie Wydawnictwo Uczelniane, Kraków.
- Kornaś, J. 2009. *Stracone nadzieje. Szkice z myśli społeczno-politycznej Stronnictwa Narodowego (1928–1945)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Kozicki, S. 1964. *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, Myśl Polska, Londyn.
- Krajewski, K. 1993. *Uderzeniowe Bataliony Kadrowe 1942–1944*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.

³² Można wymienić również: Jana Kaima, Zdzisława Poradzkiego, Adama Mireckiego, Władysława Tarnawskiego i wielu innych.

- Łętocha, R. 2003. *Liga Polska*, [w:] *Encyklopedia białych plam*, t. 11, M. Fijolek i in. (red.), Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom.
- Łętocha, R. 2012. *Obóz Wielkiej Polski, między politycznym realizmem a romantyzmem*, [w:] *Główne obozy polityczne II Rzeczypospolitej na tle wydarzeń epoki*, M. Ryba (red.), Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Maj, E. 1991. *Jan Ludwik Popławski 1854–1908, poglądy i działalność polityczna*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Malinowski, K. 1986. *Tajna Armia Polska, Znak, Konfederacja Zbrojna. Zarys genezy, organizacji i działalności*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- Mazur, Z., Pietrowicz, A. 2004. *Ojczyzna 1939–1945, Dokumenty, Wspomnienia, Publicystyka*, Instytut Zachodni, Poznań.
- Przybysz, K. 1999. *Imperium Słowiańskie Konfederacji Narodu – przyczynek do dziejów polskiej myśli politycznej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia”, nr 6.
- Przybysz, K. 2000. *Polska myśl polityczna 1939–1945*, Oficyna Wydawnicza ASPRA, Warszawa.
- Muszyński, W. J. 2002. *Konfederacja Narodu*, [w:] *Encyklopedia białych plam*, t. 9, M. Fijolek i in. (red.), Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom.
- Muszyński, W.J. 2004. *Obóz Narodowo-Radykalny*, [w:] *Encyklopedia białych plam*, t. 13, M. Górniak i in. (red.), Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom.
- Muszyński, W.J. 2005. *Stronictwo Narodowe*, [w:] *Encyklopedia białych plam*, t. 16, M. Górniak i in. (red.), Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom.
- Roszkowski, W. 2004. *Historia Polski 1914–2004*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Rudnicki, S. 1985. *Obóz Narodowo-Radykalny. Geneza i działalność*, Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, Warszawa.
- Tokarczyk, R. 2010. *Współczesne doktryny polityczne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Wapiński, R. 1997. *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk.
- Wapiński, R. 1980. *Narodowa Demokracja 1893–1939*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Sznarbachowski, W. 1997. *300 lat wspomnień*, Aneks, Londyn.
- Ustawa Ligi Polskiej z grudnia 1887 r.*, 1964, [w:] S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, Myśl Polska, Londyn.

THE CHRISTIAN NATIONAL MOVEMENT ON THE POLISH TERRITORY IN THE YEARS 1885–1945

Abstract: The article shows an evolutionary process of Polish Christian national movement. Presentation of the full picture of the issue in question required the use of historical, behavioral and decision-making methods. Throughout discussed time-frame (1885–1945), we can highlight four distinct periods. During each of these periods, national organizations were affected in different ways – both internally and externally. The first period is the time of Partitioned Poland (1885–1918). Afterwards comes the time of the democratic Second Republic (1918–1926). Next one is Poland under the authoritarian regime (1926–1939) and lastly, the underground activity period (1939–1945). Acting in a multidimensional way (in social, political and military terms), the Polish Christian national movement has evolved organizationally and ideologically many times as a result of various historical events.

Keywords: national movement, Second Republic, political thought, national ideas, organizational activity, underground activity, conspiracy

BIOGRAM

Piotr Kurzawa, mgr, doktorant na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego. W kręgu zainteresowań znajdują się ruchy polityczne i społeczne (szczególnie ruch ludowy oraz narodowy), geopolityka, stosunki międzynarodowe. Aktualnie zajmuje się myślą polityczną oraz przemianami organizacyjnymi ruchu ludowego lat 1980–1995. Kontakt e-mail: piotr.kurzawa1991@gmail.com.